

Hans Keilson
NASPROTHNIKOVA
SMRT

Roman
Prevedel Slavo Šerc

traduki^T

1851

Hans Keilson
NASPROTNIKOVA SMRT

Celjska Mohorjeva družba, Prešernova 23, si-3000 Celje
www.mohorjeva.org

© Celjska Mohorjeva družba, 2013
Vse pravice pridržane.

Naslov izvirnika: Der Tod des Widersachers
Prvič izšlo 1959 pri nemški založbi Verlag Georg
Westermann, Braunschweig

Za pregledano izdajo © 2005 S. Fischer Verlag GmbH,
Frankfurt am Main

© za slovenski prevod: S. Fischer Foundation po naročilu
TRADUKI

traduki

Izdajo tega dela je podprla ustanova TRADUKI, literarna mreža, katere člani so Ministrstvo za Evropo, integracijo in zunanje zadeve Republike Avstrije, Ministrstvo za zunanje zadeve Zvezne republike Nemčije, Švicarska kulturna fundacija Pro Helvetia, Urad zveznega kanclerja Republike Avstrije, KulturKontakt Austria, Goethe-Institut, Javna agencija za knjigo Republike Slovenije, Ministrstvo za kulturo Republike Hrvaške, Resor za kulturo Vlade Kneževine Liechtenstein, Kulturna fundacija Liechtenstein, Ministrstvo za kulturo Republike Albanije, Ministrstvo za kulturo in informiranje Republike Srbije, Ministrstvo za kulturo Republike Romunije in fundacija S. Fischer Stiftung.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.112.2-311.2
821.112.2.09Keilson H.

KEILSON, Hans

Nasprotnikova smrt : roman / Hans Keilson ; prevedel,
[spremna beseda] Slavo Šerc. - Celje : Celjska Mohorjeva
družba : Društvo Mohorjeva družba, 2015

Prevod dela: Der Tod des Widersachers

ISBN 978-961-278-231-3

282138112

Hans Keilson
NASPROTHIKOVA
SMRT

Roman
Prevedel Slavo Šerc

CELJSKA MOHORJEVA DRUŽBA
— Prva slovenska založba —
CELJE - LJUBLJANA

Hans Keilson ali Žalost je močnejša od sovraštva

Slavo Šerc

Keilsonov roman *Nasprotnikova smrt* (*Der Tod des Widersachers*) je izšel leta 1959, s čimer se avtor pridružuje velikim literarnim imenom, kot so Uwe Johnson, Heinrich Böll, Günter Grass, ki so istega leta prav tako objavili znamenite romane (*Domneve o Jakobu*, *Biljard ob pol desetih*, *Pločevinasti boben*), s katerimi so močno zaznamovali nemško književnost dvajsetega stoletja. Pomembnost Keilsonovega romana in njegova umetniška vrednost sta se – v nasprotju z drugimi navedenimi deli – pokazali šele pozneje, ko se je bližala avtorjeva stoletnica. Hans Keilson, rojen 12. decembra leta 1909, je namreč dočakal častitljivo starost in umrl malo pred svojim stodrugim rojstnim dnevom – leta 2011.

Zanimivo je, da roman v nemščini prvič ni izšel pri založbi S. Fischer, pri kateri je Hans Keilson leta 1933, ko mu je bilo komaj štiriindvajset let, debitiral z romanom *Življenje se nadaljuje* (*Das Leben geht weiter*), temveč pri manjši založbi Westermann iz Braunschweiga. Razlogi za to so kompleksni, takratni urednik založbe Fischer Rudolf Hirsch (sam judovskega porekla) je namreč menil, da je roman preveč prizanesljiv do nacionalsocializma.

Pravzaprav v romanu Keilson nacionalsocializma nikjer ne omenja, prav tako tudi Hitler ni naveden s pravim imenom – avtor ga označuje s začetnico B. Nikjer niso omejeni kraji, zgodovinski

podatki. Vendar je gotovo, da to ne zmanjšuje umetniške vrednosti romana – prav nasprotno. Zahvaljujoč takšnemu pristopu in poetiki romana je delo mogoče brati tudi drugače, ne samo v začrtanem zgodovinskem okviru nacizma in preganjanja Judov. S tem, ko je Hitler v romanu samo nasprotnik, sovražnik ali kratko malo B., dobi delo še neko splošno eksistencialistično vrednost, neko filozofsko komponento soodvisnosti med protagonistom in njegovim nasprotnikom. In tako kot je Dominik Smole v svoji drami *Antigono* z njeno nenavzočnostjo naredil še bolj navzočo, se zdi, da je v tem delu Hitler simbol za vse diktatorje, zločince in hudodelce. Keilson pa v romanu storilce in žrtve združuje v nekakšno simbiozo, saj je prepričan, da sta storilec in žrtev vedno nekako povezana. O tem je Keilson spregovoril že v pesmi z naslovom »Sovražnikova podoba« (»Bildnis des Feindes«) iz leta 1939, objavljeni v nizozemskem eksilu pod psevdonimom Alexander Kailand in potem še v drugi knjigi Keilsonovega zbranega dela leta 2005, ki je v dveh delih izšlo pri založbi S. Fischer. V romanu je ta antagonizem lepo opisan s parabelo o volkovih in losih. Skratka, rečemo lahko, da Keilson s svojim romanom leta 1959 v Nemčiji ni bil opažen, v Izraelu pa je bil, zaradi omenjene poetike, sprejet s skepsjo. Keilson je na te očitke odgovoril tako, da je vedno znova poudarjal, da poskuša s pisanjem literature razumeti svet, doumeti svoje življenje, a tudi pozabiti na vse svoje travme in bolečine. Ob tem pa je nenehno poudarjal, da je pri njem vse življenje prevladovala žalost, ne pa sovraštvo. Le tako je potem mogoče tudi ustrezno razumeti njegovo poetiko in ustvarjanje.

V romanu *Nasprotnikova smrt* spoznavamo epizode iz Keilsonovega življenja, zato je prav, da si ogledamo njegovo življenjsko pot. Hans Keilson se je približno pet let pred izbruhom prve

svetovne vojne rodil liberalni judovski družini v nemški provinci, v kraju Bad Freienwalde severno od Berlina na reki Odri. Njegov oče je bil tekstilni trgovec, in v svojem prvencu *Življenje se nadaljuje* (*Das Leben geht weiter*) je Keilson iz perspektive nemške province opisal propad weimarske republike in posledično tudi demokracije. Vzor za roman je bila očetova trgovina, v romanu je pravzaprav portretiral svojega očeta, delo pa pripoveduje o nameščencih in delavcih, o iskanju grešnih kozlov in odrešenikov. Zaradi inflacije in gospodarske krize je Keilsonov oče s svojo trgovino namreč propadel. Iz Keilsonovega romana pa tudi izhaja, da se vse katastrofe začenjajo počasi, in ne z velikim pokom. In v katastrofo je odraščal tudi mladi Hans Keilson. Kot mladenič se je navduševal za naravo, fascinirala ga je zamrznjena reka Odra z okoliškimi jezeri, kazal je zanimanje za literaturo in kulturo nasploh, ob tem pa je bil tudi glasbeno nadarjen. Pri šestnajstih letih v šoli ni smel recitirati Heinejeve pesmi »Šlezijski tkalci«. Učitelj ga je kaznoval, od njega so se distancirali tudi sošolci, saj z njim vse do mature potem niso hoteli spregovoriti niti besede. Že takrat je bila literatura zanj zelo pomembna, veliko je bral, najpomembnejši avtorji pa so bili zanj Thomas Mann, Hermann Hesse in Rainer Maria Rilke, pa tudi Sigmund Freud. V letih 1928–1934 je v Berlinu – ob finančni pomoči očetovega brata, ki je bil zdravnik v Hamburgu – študiral medicino, leta 1933 pa je bil zadnji judovski avtor, ki je izdal knjigo pri založbi S. Fischer. To je domala sovpadlo s Hitlerjevim prihodom na oblast, knjiga pa je bila potem leta 1934 prepovedana. Tega leta je tudi zaključil študij medicine, vendar ni dobil pripravništva, zato se je moral do emigracije leta 1936 na Nizozemsko preživljati kot športni učitelj in glasbenik. Preživel je tako, da je deloval le v judovskih združenjih v Berlinu.

Takrat še ni vedel, da bo Nizozemska postala njegova dokončna domovina. Po vojni se namreč – tako kot številni drugi emigranti – ni vrnil v Nemčijo, temveč je v svoji novi domovini služboval kot zdravnik in psihiater. Že takoj po emigraciji je Keilson spremenil identiteto in v eksilu živel s ponarejenimi dokumenti. Delal je za organizacijo, ki je pomagala travmatiziranim otrokom. Na osnovi svojih izkušenj – tudi po vojni, saj je s to svojo dejavnostjo nadaljeval – je leta 1979, v sedemdesetem letu starosti in po enajstih letih raziskovanja na univerzi v Amsterdamu, doktoriral s pomembno študijo z naslovom *Sekvenčna travmatizacija. Opisno-klinična in kvantificirano-statistična follow-up raziskava usode judovskih sirot na Nizozemskem (Sequentielle Traumatisierung. Deskriptiv-klinische und quantifizierend-statistische follow-up Untersuchung zum Schicksal der jüdischen Kriegswaisen in den Niederlanden)*, ki je v nemščini leta 1979 izšla v ediciji Forum der Psychiatrie pri založbi Ferdinand Enke, potem pa še v novi izdaji, leta 2001, pri založbi Psychosozial-Verlag v Gießnu. Do leta 1967 je Keilson namreč delal za organizacijo, ki je skrbela za sirote, za vse tiste, ki so v vojni izgubili starše, brate in sestre ter druge sorodnike, potem pa je na psihiatrični kliniki v Amsterdamu dobil možnost, da svoje izsledke znanstveno utemelji. Pomembne zasluge za to je imel klinični psiholog in psihoanalitik Herman R. Sarphatie na Amsterdamski univerzi, s katerim je Keilson o tej problematiki živahno debatiral in ki mu ga je nazadnje uspelo prepričati o pomembnosti svojega projekta. Po objavi izsledkov so bila Keilsonova spoznanja v mednarodni javnosti najprej sprejeta s skepso, travmatizacijo pri otrocih so večinoma razlagali endogeno, približno deset let po objavi izsledkov in disertacije pa se je to spremenilo. Tako je Keilson dokazal, da za travmatizacijo niso bila odločilna samo vojna leta, tem-

več vse tri zaporedne sekvence: 1. napad na Nizozemsko, 2. neposredni pregon, deportacija otrok in staršev, potem ločitev od staršev in povečini njihova smrt v koncentracijskih taboriščih, 3. poveljno obdobje s skrbništvom in rejništvom v družinah. Šele z upoštevanjem vseh teh dejavnikov je bilo mogoče ustrezno razumeti psihični razvoj pri zaradi vojne in njenih posledic travmatiziranih otrocih. Tako je imela disertacija nekakšen dvojni pomen: za znanost, kakor tudi za samega avtorja, saj se mu je pri sedemdesetih letih končno potrdilo, da je tujina tudi njegov dom. Nekoč se je ob neki priložnosti pošalil, da je dolgi naslov njegove disertacije nastal pač zato, ker je zanjo potreboval toliko let. Skratka, sledila so številna vabila na znanstvena srečanja in vrsta priznanj.

Leta 1991 je hamburški psihoanalitik Dierk Juelich ob Keilsonovi 80-letnici objavil slavnostni zbornik z naslovom *Zgodovina kot travma (Geschichte als Trauma)*, v katerem najdemo številne navezave na Keilsonove izsledke o travmatizacijskih procesih iz njegovih študij. V devetdesetih se je zgodilo še marsikaj: režiser Wilhelm Rösig je leta 1995 posnel biografski film o Hansu Keilsonu, leto pozneje je prejel nagrado Franza Rosenzweiga, ki je bila povezana z gostujočo profesuro v Kasslu. Leta 1999 je Keilson postal dopisni član Nemške akademije za jezik in pesništvo, Univerza v Bremnu mu je podelila naziv častnega doktorja, v letu izdaje njegovega zbranega dela, leta 2005, pa je v Berlinu prejel tudi nagrado Welt-Literaturpreis.

Hans Keilson je bil vse življenje oboje: zdravnik in pisatelj, verjetno v prvi vrsti zdravnik in šele potem pisatelj, saj je svoje medicinsko poslanstvo jemal zelo resno. Ob najrazličnejših priložnostih je poudarjal, da mu je oče ob slovesu, ko je bil deportiran v Auschwitz, dejal, naj ne pozabi, da je zdravnik. »Hans, ti si tudi zdravnik, ne pozabi

tega,« naj bi se glasile njegove besede. Vendar pa, kakor pravi, sam ni nikdar strogo ločeval med obema disciplinama in posvečal se jima je z veliko ljubeznijo, čeprav se je zavedal, da to ni lahko in da grozi tudi nevarnost, da ga v obeh ne bi jemali povsem resno.

Hans Keilson je vse življenje trpel in si očital, da matere in očeta ni mogel rešiti in da sta končala v koncentracijskem taborišču Auschwitz. Nekaj najlepših pesmi, kar jih je napisal, je posvečenih staršema oziroma očetu. Starša sta sledila sinu na Nizozemsko in živela v njegovi bližini, po nemškem zavzetju Nizozemske pa si je Hansova sestra v Jeruzalemu zaman prizadevala, da bi starša emigrirala v Palestino. To dejstvo – kot tudi izkušnja eksila – je Keilsona zaznamovalo za vse življenje.

Vendar je Hans Keilson kljub katastrofalni izkušnji z nacistično Nemčijo v nizozemskem eksilu ohranil materinščino. K temu ga je spodbujala tudi prva žena Gertrud Manz, ki je prva spoznala nujnost, da zapusti Nemčijo. Zanj pravi, da je bila domala jasnovidna, saj je leta 1933, ko je videla Hitlerjev rokopis – po izobrazbi je bila grafologinja, učenka znanega profesorja Maxa Pulverja –, brez oklevanja dejala, da je to možki, ki bo na svetu zanetil požar. Hans je bil seveda ogorčen, rekel je, da se ji blede, vendar je poznejša zgodovina na žalost potrdila njeno prerokbo.

Tudi njegov urednik pri založbi Fischer Oskar Loerke mu je svetoval pobeg in bivanje v eksilu. Po zasedbi Nizozemske leta 1940 življenje seveda tudi tam ni bilo varno, nenehno je obstajala nevarnost, da bi bil kot Jud in emigrant izdan, vendar so ga nizozemski prijatelji zaščitili in rešili, sam pa je k temu prispeval s svojim neverjetnim pogumom.

Hans Keilson se je skupaj z ženo najprej zatekel k Henku Fonteinu, ki je bil direktor doma za otroke brez staršev, potem pa sta se preselila v mesto Delft, kjer je ustrezno zatočišče našel pri zakoncih

Janu in Suus Riemtsma – ponarejeni dokumenti so se glasili na ime Dr. Van der Linde. Tako je lahko podpiral nizozemsko odporniško gibanje z imenom Vrije Groepen Amsterdam – in sicer kot zdravnik in kurir. Pošiljali so ga tja, kjer so se pojavljali konflikti – k družinam, ki so sprejemale Jude in jim dajale zatočišče. Seveda je moral večkrat prestati kontrole na vlakih, vendar je – kakor se spominja v svojem biografsko obarvanem eseju »Doma v tujini« (»In der Fremde zu Hause«) iz leta 1992 – deloval dovolj samozavestno in prepričljivo, čeprav, kakor zapiše, ga naknadno kar spreleteti po telesu, če pomisli, v kakšni nevarnosti je bil.

Nizozemske si Hans Keilson za svoje zatočišče seveda ni izbral po naključju. Zaradi jezikovne in kulturne sorodnosti in bližine so se tja – za krajši ali daljši čas – zatekli številni literati in umetniki nasploh. Tako je večinoma v Amsterdamu v letih 1933 in 1937 bival Joseph Roth, pa tudi številni drugi, na primer Heinz Liepmann, Klaus Mann, Egon Erwin Kisch, Anna Seghers, Ernst Toller, Ödon von Horvath, Wolfgang Koeppen, Konrad Merz in drugi. Nasploh je nemška literatura spadala v kanon meščanskega izobraženstva, predvsem dela Thomasa Manna, Stefana Zweiga, Rainerja M. Rilkeja, Liona Feuchtwangerja in Georga Hermannna. Skupno število emigrantov z območja tretjega rajha na Nizozemsko se je po ocenah gibalo med 50.000 in 70.000. Nekateri so ostali, drugi so od tam potovali naprej. V Amsterdamu je delovala založba Querido, ki je objavljala literaturo z emigrantsko tematiko – naj omenimo samo Feuchtwangerjev roman *Eksil* (1939) ali pa roman Klaus Manna *Vulkan* (1939).

Kmalu po koncu vojne, leta 1947, je Hans Keilson pri omenjeni založbi Querido objavil novelo *Komedija v molu* (*Komödie in Moll*), ki je šele štirideset let pozneje izšla tudi v Nemčiji. Novela pripoveduje zgodbo o skritem Judu Nicu, ki povsem

izčrpan umre v skrivališču pri mladem nizozemskem paru Wim in Marie za posledicami močnega prehlada, potem pa se postavita vprašanje in problem, kam s truplom osebe, ki uradno sploh ne obstaja, in kako to truplo sploh pokopati. Ob pomoči nekega zdravnika Wim mrtvega položi pod klop v parku. Prej se vsi še prepričajo, da s položitvijo pod park ne kršijo judovskega rituala. Ker pa bi neka številka na perilu lahko izdala zakonski par, se morata potem zakonca še sama skriti. Neki policist potem to sled odstrani. Delo vsebuje tragikomične elemente. Iz novele tudi izhaja, da je Nico nizozemski Jud, saj govori jezik zakonskega para. Zanimivo je, da je novelo leta 2007 v nekem antikvariatu v Celovcu našel ameriški prevajalec in pisatelj Damion Searls, ki je knjigo zamenjal z neko drugo – poznal je namreč film in mislil je, da gre pri tej knjigi za delo Helmuta Käutnerja *Romanca v molu* (*Romanze in Moll*) iz leta 1943, ki je bila podlaga za istoimenski film. Skratka, Searls se je nad novelo tako navdušil, da jo je leta 2010 prevedel za znamenito newyorško založbo Farrar, Straus & Giroux. Založba je ponatisnila še roman *Nasprotnikova smrt*, ki je sicer v Združenih državah Amerike izšel že leta 1962 in ga je revija *Time Magazine* leto pozneje postavila na seznam najpomembnejših knjig in avtorjev leta, skupaj s tako znamenitimi imeni, kot so J. L. Borges, V. Nabokov, P. Roth, W. Faulkner – potem ko je izšla izčrpna in navdušujoča recenzija z naslovom *Anatomy of Hatred* (*Anatomija sovraštva*).

Na to izrazito pozitivno recepcijo se lepo navezuje tudi zapis ob ponatisu romana *Nasprotnikova smrt* leta 2010 (v prevodu Iva Jarosyja iz leta 1962) ter novele *Komedija v molu*. Literarna kritičarka Francine Prose je namreč v članku z naslovu »Ko se zmračí« (»As Darkness Falls«), objavljenem 5. avgusta 2010 v *New York Timesu*, zapisala, da sta deli Hansa Keilsona mojstrovini – Hans Keilson pa

genij. To svojo izjavo na samem začetku – brez analize – utemelji s trditvijo, da je to zapisala zato, ker ve, da nekateri bralci berejo le začetek recenzije. Seveda je knjiga zaradi takega navdušenega sprejema nenadoma postala zanimiva po vsem svetu in sledili so prevodi v španščino, portugalsščino, italijanščino in druge jezike. Tako se je zgodilo, da je Keilson v častitljivi starosti, pri svojih stotih letih, doživel nesluteno slavo.

Ob njegovi stoletnici pa so se zgodile še druge pomembne stvari: Založba S. Fischer oziroma revija *Neue Rundschau*, je številko (4/2009) posvetila njemu in objavila intervju, ob tem pa še prispevke o njegovem življenju in delu. Organizirani so bili simpoziji, številni novinarji so Keilsona želeli intervjuvati, sam pa se je nekoliko čudil pozni slavi in po svoje občutil tudi zadoščenje, saj je prej ničkolikokrat naletel na nerazumevanje. Na tem mestu lahko še dodamo, da si je znameniti pesnik Paul Celan prizadeval, da bi Keilsonove pesmi – ki so bile pod psevdonimom objavljene predvsem v eksilu na Nizozemskem – izšle v pesniški zbirki, vendar so bila vsa njegova prizadevanja zaman. Šele leta 1986 je izšla pesniška zbirka *Brez jezikovnih korenin (Sprachwurzellos)*, ki jo je izdal Gideon Schüler. Naslov je povzet po pesmi, ki je nastala leta 1963 in bila istega leta objavljena v tedniku *Die Zeit*. Dve leti pozneje, leta 1988, je založba S. Fischer v žepni izdaji ponatisnila romana *Življenje se nadaljuje* in *Nasprotnikova smrt*, in sicer v ediciji *Prepovedano in sežgano (Verboten und verbrannt)*. Osemdeseta leta so bila nadalje obdobje, ko je bil Hans Keilson predsednik PEN-centra German Speaking Writers Abroad s sedežem v Londonu.

Vendar pa so kljub poeziji in nagrajeni esejistiki, ki jo je gojil in odkril – tudi na svoje presenečenje – predvsem v svojih poznih letih, umetniško najbolj izstopajoča njegova prozna dela, predvsem pričujoči roman *Nasprotnikova smrt*. Zani-

mivo je, da nosi nizozemska izdaja – izšla je v letu izdaje nemškega originala – naslov *Pod urokom nasprotnika* (*In de ban van de tegenstander*), ki se je zdel Keilsonu zelo posrečen in ustrezen ... V tem romanu se namreč na umetniško najbolj prepričljiv način izraža to, po čemer je kot pisec stremel – izraziti, česar z besedami ni mogoče opisati, česar jezik sam ne more zaobseči. Hans Keilson je prvih petdeset strani romana napisal leta 1942, pri čemer se je moral ves čas skrivati pred nemškimi okupatorji. Ko je postala vsa zadeva nekoliko prenevarna, je rokopis zakopal na vrtu za hišo, v kateri je živel. Po vojni je rokopis spet odkopal in nadaljeval s pisanjem. V romanu je to dejstvo predelal takole: Neki moški preda v Amsterdamu rokopis odvetniku. Med vojno ga je prejel in ga iz strahu zakopal. Šele po branju se odkrije, kdo je bil avtor rokopisa: politični zasledovanec, ki je izdeloval dokumente in potne liste za tiste, ki so našli politično zatočišče na Nizozemskem. Dogajanje v romanu ni povezano vzročno, temveč tematsko in motivno – z likom nasprotnika oziroma sovražnika se povezujejo poglavja o mladostnih letih, igranju nogometa z vrstniki in skrunjenju judovskega pokopališča, motiva Joba in otrok itd. Vse to pa prekinjajo in dopolnjujejo tudi refleksije in samokritične opombe, pripoved o volkovih in losih, ki simbolizira in abstrahira njegovo soodvisnost z nasprotnikom. Pripovedovalec pa svojega nasprotnika ne želi le razumeti, temveč tudi ubiti. Na koncu knjige se protagonist spominja tudi tistega trenutka, ko bi to vendarle lahko storil. A to stori pri sebi, v svojih mislih, za to ne ve nihče ... Sam pa je prepričan, da njegov nasprotnik samemu sebi pripravlja končni propad. Od vseh poglavij v romanu je najkrajše tisto, v katerem pripoveduje o deportaciji staršev v koncentracijsko taborišče. Zdi se, da je na tem mestu izgubil jezik, da o teh strahotah ni mogoče

pripovedovati, da za holokavst ni mogoče najti jezika. Potem ga pa spet najde, ko pripoveduje o tem, kako je oče za svoje zadnje potovanje skrivoma pripravljaj nahrbtnik ... Hans Keilson je vse življenje poskušal najti odgovore na zgodovinske dogodke, ki so ga tako močno zaznamovali. Najti je skušal odgovor za nekaj, kar je bilo nepojmljivo, najti jezik za nepopisno, nepojmljivo: za nekaj, kar obstaja onkraj jezika. Na tem mestu se stikata njegovo psihiatrično in znanstveno ukvarjanje s travmatiziranimi otroki in njegova prozna ustvarjalnost. Zaveda se, da za določene stvari ni jezika, da vsega ni mogoče jezikovno zaobseči. A da se spleča to vedno znova vendarle poskušati. Z romanom *Nasprotnikova smrt*, pa tudi z drugimi proznimi deli, mu je to mojstrsko uspelo.

Na tem mestu objavljene zapiske mi je nekaj let po vojni v Amsterdamu izročil neki nizozemski odvetnik. On jih je, kakor mi je povedal, približno dve leti in pol po izbruhu vojne prejel od neke svoje stranke, nekega moškega, starega dobrih trideset let, ki ga je v večinoma nedolžnih poslovnih zadevah prosil za nasvet, kakor je pač običajno za vsakodnevno odvetnikovo početje. Med njima nikdar ni vladal posebno zaupljiv ton, ki bi bil lahko razlaga za dejstvo, da mu je, svojemu pravnemu zastopniku, predal snopič popisanih listov, dokler ni sam za nekaj časa izginil s prizorišča, da bi se rešil na varno, vendar pred tem še poudaril, da ti listi sedanjega lastnika ne smejo spraviti v nevarnost in da ne smejo biti shranjeni kjerkoli. Odvetniku se je zdelo najbolje, da jih spravi med lastne stvari in jih skupaj s stvarmi drugih strank zakoplje pod svojo hišo, kjer so preživeli vojno. Medtem ko je torej večina lastnikov prišla po svoje zakopane spise, so zapiski obležali na njegovih pisalni mizi.

»Izvolite« je rekel in mi predal sveženj. Bil je pegast, pomečkan, pisava je bila delno zabrisana, kakor da bi bil dalj časa v vodi.

»Saj so vendar napisani v nemščini,« sem rekel presenečeno.

»Preberite,« je na kratko odvrnil.

»Torej jih ni napisal Nizozemec,« sem rekel.

»Ne. Preberite in mi povejte, kaj mislite o njih.«

Začel sem spraševati o avtorju, vendar se je odgovoru izmikal. Vedel sem, da brežhibno govori

nemško, in pomislil na možnost, da je on sam avtor zapiskov. Postavljal sem previdna vprašanja. Smehljal se je in rekel le: »Kar preberite, če želite.«

»In kaj potem?« sem vprašal naprej.

»Ne vem, morda si boste kaj izmislili.«

»Ni nobena mistifikacija?«

»Ne, ne,« je odvrnil v naglici, »kar sami se prepričajte. Ti dokumenti vsebujejo zapiske, ki jih moramo nedvomno razumeti kot poskus, da bi prišel sam s sabo na jasno pri čisto osebnih problemih lastne usode. A najprej preberite, potem pa se bova lahko o tem pogovarjala. Bil je preganjanec.«

»To smo bili vsi.«

»Mi jih boste prinesli nazaj?«

Zaprj je predal, iz katerega jih je vzel. Zazrl sem se vanj, hotel sem mu postaviti še nekaj vprašanj. Vendar je bil nestrpen. Opustil sem to misel.

»Se mudi?« sem samo vprašal.

»Ne,« je odvrnil. »Lahko me poiščete tukaj v moji pisarni.«

Poslovila sva se.

Nekaj dni pozneje me je poklical in se pozanimal po naslovu skupnega znanca, ki se je iznenada spet pojavil. Dal sem mu ga.

»In?« je vprašal.

»Nisem še utegnil,« sem mu odgovoril.

»Ne mudi se. Se bova videla?«

»Vrnil vam jih bom!« sem rekel.

»V redu,« je odvrnil in se smehljal.

V naslednjih dneh sem začel z branjem.

Nekaj dni pozneje me je poklical in se pozanimal po naslovu skupnega znanca, ki se je iznenada spet pojavil. Dal sem mu ga.

»In?« je vprašal.

»Nisem še utegnil,« sem mu odgovoril.

»Ne mudi se. Se bova videla?«
»Vrnil vam jih bom!« sem rekel.
»V redu,« je odvrnil in se smehljajal.
V naslednjih dneh sem začel z branjem.

I

Že dneve in tedne mislim samo na smrt. Vsako jutro, čeprav sicer rad dolgo spim, vstanem že navsezgodaj po noči brez sanj. Čutim se močnega in notranje pripravljenega kot že dolgo ne. Pozdravljam dan, ki mi vedno znova prinaša misli na smrt. Z vsakim vdihom vdira globlje v najbolj zakrita področja mojega telesa in ga povsem zapolnjuje. Smrt je tista, ki me vodi, smrt! Le Bog sam ve, kateri dogodek je v moje možgane položil misli nanjo, kot jajčka, ki so se potem lahko nemoteno valila in zorela, dokler se nekega dne niso izvalila in se predstavila moji zavesti. Aha, sem pomislil, ko se je prvič pojavila v meni, pojavila se je torej, smrt, pozdravil sem jo, kakor pač pozdraviš dobro znanko, ki je prišla s poznejšim vlakom, kot si pač pričakoval. Pravzaprav je sploh nisem tako željno pričakoval, pojavila se je veliko pre zgodaj in nepričakovano. Prav tako je tudi nisem priklical k sebi. Včasih prej, ko sem poslušal, kako se ljudje pogovarjajo o mislih na smrt – in o ničemer drugem ljudje ne razkladajo bolj kot pa o tem, kar imenujejo svoje zadnje –, sem si rekel: In ti, kaj je s tabo in s smrtjo, povej, kako jo obravnavaš? Ob tem sem mirno kadil cigarete in pil sladek čaj, prisluhnil pripovedim drugih in se dobro počutil. Nič drugega mi ni padlo na pamet. Vsekakor sem bil to, kar se običajno imenuje zainteresirani nepristranski opazovalec. Smrt – bodi dobrodošla, sem pomislil, ali pa pojdi k hudiču – pri Bogu, nisem vedel, kaj naj začnem z njo. Še vedno sem

zdrav, fuj, fuj, fuj, pri svoji mladosti se še dobro počutim in upam, da še nisem med izbranci. Vse to se je spremenilo, odkar mislim na smrt. In še naprej ne počnem nič drugega kakor pa to, sedim, sedim in mislim nanjo. Tako izpolnjen sem, da bi, če bi mi odsekali glavo z života, misel nanjo prevzel želodec ali pa moje desno koleno, in stavim, da bi jo izpeljal do konca, tako poln sem smrti, tako zelo prežet z njo.

Pripovedovati, kako je prišla v mojo glavo, vame? Tega se ne spomnim in bi niti raje neodmotane pustil tam, kjer so bile zavozlane. Je tako, kakor da bi hotel odgovoriti na zdravnikovo vprašanje o prvem pojavu bolečin v roki po najboljši vesti in zavesti: Nekega torka, natanko se spominjam, sprehodil sem se po konjskem sejmu in srečal znanca. Povedal mi je, da od časa do časa začuti lahko zbadanje v roki, zgoraj, v višini zgloba. Morda revmatizem, sem rekel. Kaj pa vem, kaj naj bi to bilo. Ko sem šel potem naprej, sem od časa do časa začutil nežno, lahko vlečenje v roki navzgor v ramena, pojavilo se je znova, tako lahko, morda bodoča mati tako zazna prvo otrokovo brco v sebi. Vendar ne, saj tega ne ve nihče, in če bi mi kdo to pripovedoval, bi bil norec, ali pa tisti drugi bedak, ki bi to verjel.

Ne morem reči, kako je bilo, ko se je smrt pojavila v meni, vsekakor pa lahko povem, kako je bilo, ko sem jo začutil. In počutil sem se, kakor da bi strašne bolečine ponoči zmotile odrešilni spanec. Le da ni bila prava bolečina. Izpolnilo me je nekaj povsem drugega, veliko bolj osrečujočega, kot zmore biti bolečina. Bil sem domala pogubljen.

Tukaj moram dodati, kakšne vrste je bila misel na smrt, ki me je prevzela. Ne, ni me prevzela misel na mojo smrt, da bom pač nekoč, kmalu

ali v daljni bodočnosti, moral umreti. Ob večnem nočnem nebu, tako neumna misel mi je tuja, in upam, da se mi ne bo treba pritoževati zaradi nje. Misel na lastno smrt – ta misel me pušča hladnega, ravnodušnega, za zdaj me ne vznemirja. Ne mislim, da bi se lahko resen človek kdaj ukvarjal z lastno smrtjo. To ni moja stvar, bo rekel, moja smrt ni moja zadeva, in misliti nanjo bi pomenilo lastno življenje, ki je lahko veliko, če po njem hrepeniš, pomanjšati, pomenilo bi postaviti mu meje, ki bi se jim moralo prostovoljno ukloniti. Človek, kot sem jaz – in jaz nisem edini, na srečo to vem –, živi in deluje in začenja svoje vsakodnevno udejstvovanje z mislijo, da bo večno in neprekinjeno živel naprej, v imenu nebes in vseh pravičnih, do konca vseh časov.

Misel na smrt mojega sovražnika je bila tista, ki me je zgrabila in spreletela in stresla kot v hladni noči. Smrt mojega sovražnika – nanj mislim z vso blaženostjo, ki jo ima lahko kakšna misel za tistega, ki so mu misli nekaj živega. Smrt mojega sovražnika – nanj mislim in ga doživljam z vso težino in vzvišenostjo, kar je misel na sovražnika, ki ti kaj pomeni, sploh lahko ima. Smrt mojega sovražnika – vsako minuto mu posvečam del svojih misli. So najbolj ponosni trenutki dneva, razen večerov in noči, ko je to vseprevladujoča misel. Smrt mojega sovražnika – naj bo blagoslovljena misel na smrt mojega sovražnika. Po njegovi smrti je treba počasi hrepeneti, kakor nevesta po ženinu, tako pravijo ljudje, ki edinstveno lagodje zajemajo iz dejstva, da povezujejo zadeve ljubezni in smrti. Počasi se je treba privaditi nanjo, da bi bil vreden nje in njenega dostojanstva. Le kdor se je tega naučil, lahko zase trdi, da je svoje življenje povsem oblikoval. Toda videl sem veliko takih, ki so se na

svojo smrt počasi in z bolečino privadili, vendar jih je smrt njihovega prijatelja spravila iz tira.

Videl sem malo ljudi, ki bi bili kos smrti svojega prijatelja. Odkar me je prevzela ta misel, se je moje življenje dvignilo k določenemu cilju. Nikdar tega cilja nisem iskal niti si nisem domišljjal, da bo kdaj pripravljen zame. Ah, kako sramotno sem živel, dokler nisem izvedel, kateri cilj je za človeka na svetu sploh lahko pripravljen. Kaj vse naj bi pomenili ti drugi cilji, ki si jih ljudje zmotno zastavljajo sami, blaženost, ljubezen in sovražstvo je lahko samo slepilo za vso tisto plehkost, ki posmrti ostane z brezdušnim telesom. Nobena laž, pa naj bo še tako velikodušna, ne more pogasiti požara, ki ga zaneti smrt v zares prazničnih dušah ob uri spoznanja. Šumenje v zraku kot pri podiranju starega, močnega drevesa, puščica, izstreljena v lesketajočo se modrino zimskega časa – moja duša je svečano razpoložena. Moj sovražnik stopa v belo deželo svoje smrti.

Hočem, da bi se on, ki je za časa življenja vedel, da je moj sovražnik, kakor sem tudi jaz njegov, ob svoji smrtni uri zavedel, da so moje misli na njegovo smrt vredne najinega sovraštva. Tudi zdaj niti za kanček ne odstopam od njega. Ostaja najina neminljiva lastnina tudi v poslednjih zemeljskih urah. Ostajam mu, saj je zapomnil najini življenji, dolžnik tudi ob smrti.

Dolga je bila pot, ki je mojega sovražnika pripeljala do njegovega konca. Vodila je od zmage do zmage, do zmagoslavij, bila je pot nesmrtnega. Vodila je tudi skozi nižave, skozi močvirje in blato v katerem se valijo in kalijo skrita poželenja, kjer zaudarja po trohnobi od bolezni in zahrbtnosti – življenje smrtnika, kakor je moje. Danes je doživel svoje največje zmagoslavje: Stopil je v belo deželo

svoje smrti. Vendar je bila še daljša pot tista, ki sem jo prehodil jaz, osvobojen vseh malenkostnih povodov, ki se jih vse preveč rada poslužujeta sovraštva in maščevanja, da bi ga potem srečal na njegovi zadnji poti. Tudi sedaj v mojih mislih še živi iskrica sovraštva in maščevanja, sled zlobe se je boji. Hotel sem, želel to poslednjo sled izkoreniniti iz svojih misli, nasladni obup in korenine škodoželjnosti in besa: Jaz sem tisti, ki sedi in čaka, in tisti stopica v svojo smrt, ali slišite, tisti stopica v svojo smrt! Z obraza si ne moreš izrezati gub, kakor je mogoče iz jabolka izrezati gnila mesta, treba jih je nositi na obrazu in vedeti, da jih nosiš, vidiš jih kot v ogledalu vse dni, ko se umivaš, ne moreš si jih izrezati, pripadajo obrazu. Vendarle je slovesno čakanje, polno veselja in žalovanja in spomina in slovesa, za večno.

Nisem mu želel smrti, kakor nekomu želiš slabo ali si z željami po smrti prizadevaš znebiti se svojega nasprotnika.

Kako zelo se motijo tisti, ki mislijo, da je smrt neke vrste kazen. Tudi jaz, to moram priznati, sem dolgo podlegel tej zmoti. Bolj ko sem ga sovražil, bolj sem čutil tudi željo po maščevanju. Maščevati nisem hotel samo sebe, svoje lastne nesreče, takrat, ko sem jo razumel kot veliko in izključno lastnino, ki mi jo je povzročil, maščevati sem želel tudi druge iz mojega ljudstva, ki so trpeli prav tako kot jaz. Na srečo sem še pravočasno spoznal blaznost te misli. In tudi to spoznanje dolgujem svojemu sovražniku.

Moj sovražnik – imenoval ga bom B. – se je pojavil v mojem življenju, kot se spominjam, pred približno dvajsetimi leti. Takrat sem le nejasno vedel, kaj pomeni biti sovražnik, in še manj, kaj pomeni

imeti sovražnika. Svojemu sovražniku moraš dozoreti, kakor svojemu najboljšemu prijatelju.

Pogosto sem o tem slišal očeta v pogovoru z materjo, večinoma v skrivnostnem šepetalnem tonu odraslih, da tega ne bi slišal nihče od nas otrok. V njunih besedah je bilo čutiti neke vrste novo zaupljivost. Govorila sta, da bi nekaj zakrila. Vendar so se otroci učili, pozorni so postali zaradi njih, skrivnosti in strah starejših, ob njih so rasli. Moj oče je dejal:

»Če bo B. kdaj prišel na oblast, potem naj se nas Bog usmili! Potem bomo zares kaj doživeli.«

Moja mati je odgovorila bolj premišljeno: »Kdo ve, morda bo tudi drugače. Tako velik vladar še vendarle ni.«

Še vedno imam pred očmi sliko, kako sta takrat sedela skupaj in se pogovarjala.

Oče sedi v kuhinji na pručki, majhen čokat moški, nekoliko debelusen, s komolci se opira na rob omare, ki zakriva celotno steno. Svojo okroglo glavo povesi na stran, razkrečeni prsti nosijo težo. Govori, vendar njegova na stran povešena glava simulira, kakor da bi naprej nagnil drugo uho, da bi zaslišal drugo sporočilo. Prisluškuje. Vendar je najbrž zaskrbljujoče sporočilo, ki ga je zaznal. Na njegovem obrazu se med govorjenjem in prisluškovanjem pojavi izraz zaskrbljenosti, stiske, kakor da bi mu globoko v notranjosti na obraz padel črn pajčolan, ki zakrije in hkrati rabi kot ozadje za vse, za tem ter pred tem pa je drugo razpeto, zunanje, mišice, koža, lasje, drseče gibanje, od časa do časa nasmeh, a vedno veš, če obraz opazuješ, da za njim na dnu, s katerega se dviguje, prihajajoč povsem od znotraj, leži stiska, žalost.

Njegova žena, mati, prislonjena njemu nasproti na mizo, se nalahno nagne naprej, navznoter v

ozki prazni prostor, ki ga med njima pušča hodnik in ki ga zapolnjuje muha s svojim blodečim brenčanjem, in gleda navzdol, ki tako majhen sedi tam na svojem stolu, manjši kot kak otrok, on pa je odrasel. Tako se je neskončnokrat nagnila navzdol k vsemu, kar je manjše in slabotnejše, in ne da bi to opazila, pade njeno telo kar samo od sebe v to nagniti-se, čeprav je videti še pokončno in mlado. Ve, da ne sliši tega, kar prinašajo njene besede, da nič ne more prebiti te zavese, ki od zunaj pada nanj, a da ga nagniti-se v praznem prostoru vendarle doseže. On, ki s svojim delom čas lomi na več manjših delov in strjuje gibanje v nenehen odmor, v mirovanje in ledino in v tem mirovanju še nekaj od tega, kar se premika, vendarle poskuša spet prestreči, premikanje in mirovanje poskuša poživiti, zasuje premikanje nase in si jo razlaga in iz nje razbere to, kar drugi razberejo iz besed.

Prišel je iz svoje temne kamrice, v kateri so izpirali plošče v velikih steklenih posodah, dokler na njih ni nastala podoba, in nemudoma je odšel v kuhinjo, ki je bila prazna. Usedel se je na najnižjo pručko, njegova žena je slišala, da je prišel gor in potem vstopil. Pristopila je k njemu.

Kuhinja je najbolj hladen prostor celotne hiše, prenapolnjen z zeleno pobarvanim pohištvom, svetlo zdrgnjenim in gladkim. Nad držalom za brisače visijo modro izvezene bele zavese, okrog venčka ogrodja je trak z belimi čipkami. Vse je hladno in kot polizano. V sredini visi na rjavi vrvi bel senčnik svetilke. Za hrbtom moža zakriva dolga rumenkasto pobledele zavesa dve leseni deski, naloženi s čevlji, pod njima ležijo v nekem kotu na tleh stari časniki.

V tem trenutku vstopi v prostor otrok, ki je skozi zaprta vrata zaslišal glasove. So glasovi, ki iz-

ražajo še nekaj, kar je skrito za besedami, in otroka radovednost povleče v kuhinjo.

Kuhinja je za otroka prostor užitka in sladkih skrivnosti, prijetnih presenečenj, v katera najraje vtakne svoje prste, da bi si jih lahko oblizal, nika-
kor pa ne prostor resnih pogovorov.

O začetku njunega pogovora ne vem ničesar, niso samo besede tiste, ki se jih spominjam, ker se je pri njih, kolikor vem, prvič izgovorilo ime, ki mi je za vedno ostalo v spominu. Vendar so besede včasih povsem nepomembne. Četudi si jih pozabil, se spominjaš celotne slike, dveh ljudi, ki se nahajata v oblizani, pusti kuhinji, prvi sede in z glavo položeno med razširjene roke, drugi stoje, med njima ozek prazen prostor, v katerega vstopi žensko telo. In tudi obeh skupaj se spominjaš, tega, kar nenehno vdira na oba, eden že popolno-
ma pričakovan in sloneč njemu nasproti, kakor da bi pribežal k njemu, da bi pri njem našel zaščito, drugi pa bi se temu upiral, še uporniški, pripra-
vljen, da se spoprime z njim, in to je: nenehen pritisk. Je v celotni sliki, kakor se sklenjena kaže, a tudi v vsaki podrobnosti, v pregibu obledele za-
vese, pred katero sedi oče, v muhi, ki kroži okrog luči in z brenčočim letanjem premerja prazen pro-
stor med njima. Je tudi v svetlih, zribanih lesenih tleh in v zaprtih vratih omare in v stikalu ob vho-
dnih vratih. Nezadržna stiska leži v vsem, in vsa-
ka stvar, ki se je spominjaš tudi posamič, ta ali ona, potegne vse drugo navzgor in se vse zgosti v celoto, ki je ostala globoko znotraj v spominu in je še vedno tudi navzoča. To ni strah, je nekaj veliko močnejšega in spokojnejšega kakor pa strah, če izbruhne v tebi. Čutiš namreč lahko, kako se ti počasi približuje in ti pritiska na rame-
na. Lahko se mu upiraš, lahko ugrizneš vanj. Za-

res je kot stikalo in muha in stari časopisi v kotu za zaveso.

Vse to je bil vtis nekaj sekund po vstopu v prostor. Pogovor med njima se je nadaljeval še nekaj stavkov. Oče me je pri tem preverjajoče pogledal, kakor da bi o meni resno razmišljal. Tema v njegovih očeh je izginila. Mati se je naslonila nazaj in se mi nasmehnila.

»Nikakor še ni tako daleč,« je rekla. »Kdo bi vedel.«

Iz žepa je potegnil sprožilec in se začel poigravati z njim.

»Danes sem fotografiral psa in mačko,« je rekel.

»Ja,« sem vesel zaklical. »Sta se razumela?«

»Ne,« je odvrnil z nasmeškom.

»Kako si ju potem fotografiral?« sem vprašal.

»Povedal ti bom. V moj atelje je stopila ženska. V eni roki je držala vrvico, na kateri je vodila lepo, veliko dogo, v drugi pa je držala košaro z ročaji z mačko činčila. ›To sta Bützi in Hützi,« je rekla. ›Pripeljala sem ju na fotografiranje. Najbolj pridni živalci na svetu sta, že eno leto živita skupaj. Najina otroka sta, le da se razumeta bolje kot bratje in sestre. Moj mož si za rojstni dan želi fotografijo obeh, kako mirno ležita druga ob drugi. Rada bi mu jo podarila, razumete, za spomin.«

»Za kakšen spomin?« sem ga prekinil.

»No, da psi in mačke miroljubno živijo v tej hiši.«

»Ti s svojimi zgodbami,« je rekla mati smejoč se in žugajoče dvignila prst.

»Ampak zgodba je resnična,« se je branil.

»Resnična ali ne,« je rekla z nasmehom.

»Saj se sploh nista razumeli, živalci,« sem posegel vmes, »na začetku si vsaj dejal, torej ...«

»Saj mi ne dovolita, da bi povedal do konca.« In potem je nadaljeval: »Ženska iz košarice vzame mačko in jo postavi na tla. Pes se usede na zadnje tace, se spet dvigne in dobrodušno stopica po ateljeju. Mačka se splazi pod mizo in se začne lizati. Medtem se pogajam z gospo, pogovarjava se o velikosti in številu kopij. Naroči jih toliko, kot da bi hotela vsakemu članu svoje družine in vsakemu prijatelju v spomin podariti eno fotografijo. Dogovoriva se za ceno. Potihoma premišlujem o aranžmaju. Bila naj bi preprosta fotografija. »Morda z majhno mizico z rožicami za njo?« vprašam. »Ah, ja,« odgovori, malo pozneje pa: »Ah, ne, raje ne, naj bo le fotografija obeh, rože bi le motile.« Zraven potisnem nizek fotelj, čezenj vržem rumenkast prt, ženska privabi mačko izpod mize, jo dvigne na fotelj, mačka začne presti, pes pricaplja in se na prigovarjanje spet usede na zadnje tace. Poravnam luči, prižgem luči na stropu, postavim dva majhna žarometa v položaj, ki bi par postavil v pravo luč. Ženska stoji pri živalih in jima prigovarja. Medtem je mačkica skočila s fotelja, pes sedi trdno na svojem prostoru in z zanimanjem gleda. »Bützi, pridi,« zakliče ženska. Bützi se priplazi in je spet dvignjena na fotelj, nekaj časa čisto mirno sedi, stegne vrat, se zazre navzgor, tako da se zdi, kakor da bi balansirala svoje brčice pod nosom in na zgornji ustnici, mežika, pogleda nemirno na desno in levo ter spet skoči dol. V istem trenutku ženska zakliče: »Ah, pozabila sem ji dati ovratnico!« ter brska po torbi. »Da je le nisem pozabila,« mrmra. »Ne, tu je, pridi, Bützi, pridi, moram ti obesiti ovratnico, da boš lepa pri fotografiranju.« Mačkica spet sedi pod mizo in se potem z napeto, omahljivo hojo dostojanstveno priplazi izpod nje. Ženska se skloni navzdol in pritrdi ovratnico. Potem mačko

spet dvigne na fotelj, in v istem trenutku, ko njene roke pustijo živalsko telesce, se mačka že pripravlja, da bo spet odskočila. »Ah Bützi,« zakliče ženska nekoliko slabe volje, in medtem ko živalco z rokami nalahno pritiska na fotelj, se obrne in me vpraša, ali bo trajalo še dolgo, vidno nervozna in negotova o morebitnem uspehu načrtovanega predstave. »Pripravljen sem,« sem rekel. »Le še ta kabel, tako.« – »Zaradi te močne svetlobe je razburjena,« je zaklicala ženska.«

Prekinil je svoje pripovedovanje in me porogljivo pogledal. »Tudi matere morajo vedno olepševati obnašanje svojih otrok, ki so jih prej predstavile kot utelešenje kreposti, če se pred vsemi zagalopirajo – a ni tako?«

Njegova okrogla glava je bila nekoliko nagnjena na stran, njegove nekoliko zaprte oči so mežikale in krožile. Molčal je, kakor da bi pričakoval odobravanje. Tu in tam si je rad ugajal v takšnih splošnih razmišljanjih, pod masko objektivno veljavne ugotovitve, medtem ko je bilo vsakomur izmed nas jasno, na kaj je namigoval. Vendar se je mati v vseh teh letih take stvari naučila mirno prenašati. Tudi ona je molčala, kakor da bi bila popolnoma pod vtisom njegove zgodbe in bi samo čakala na njeno nadaljevanje.

»Torej,« je nadaljeval in spet zavzel svojo prejšnjo držo, »medtem ko ženska ščiti svojo mačko, vidim njena pordečela lica in opazim, da se je tudi ona uredila, kakor da bi se morala tudi ona fotografirati. »Ali ne bi mačke vzeli v naročje?« sem vprašal. Nekoliko obotavlja se z odgovorom in samo reče. »Če tako mislite, koliko pa to stane?« – »Seveda,« odgovorim, »potem bo imel vaš mož vse, kar ljubi, na eni sliki, in to vas ne bo stalo niti ficka več.« Nekoliko se še obotavlja, se počasi oddalji od

naslanjača, premišljuje, pogleda živalci, pogleda k meni in molči. Medtem ko Bützi še vedno sedi na naslanjaču, preverjam prvo nastavitvev. »Ah, ne,« reče, »samo živali, tako kot je v resnici.« V tem trenutku dogaja – ves čas je mirno in na široko sedela in opazovala, kako neprimerno se obnaša mačka –, na široko odpre svoj gobec in zazeha, se dvigne, ampak tokrat s hrbtom proti aparatu. Bützi začudeno gleda. »Hützi,« zakliče ženska od strani, kjer je resignirajoče stala, in razsrjeno steče k živalma, zgrabi psa za ovratnico in ga sunkovito obrne k objektivu. Njena nervoza je tako huda, tako da se prenaša na živali. Bützi je spet skočila pod mizo in Hützi se je zavil v gube neke zavese. Ko Bützi skoči na neki odslužen žaromet, se Hützi postavi pred veliko okno, se zazre navzven, medtem ko gospodarica vablivo in grozeče zaman poskuša pridobiti njuno naklonjenost. Je plazenje in klanje, skakanje in tekanje po ateljeju, brazglasno svečan protest živali proti razkazovanju njunega nenaravnega domačega miru. In vmes razburjena in zbegana ženska, poteča se od užaljenosti, razočaranj in tisočerih luči, tišino nenehno prebada s klici, kot na primer: »Ah, Hützi,« »pridi, Bützi,« »Ah, ne,« »Sedi na svoje mesto,« »Pridi k svoji gospodarici« – in potem zatrjevanje, da sta doma tako miroljubno živela skupaj. »Zagotovo so luči tiste, ki ju vznemirjajo, pač nista navajena nanje, in zdaj si moram za svojega moža pač izmisliti drugo darilo!«

»Če bi mucu dal mleko,« sem rekel, »potem bi jo vendarle lahko fotografiral, ampak tako ... res škoda!«

»Vendar sem jo kljub vsemu fotografiral,« je pomenljivo rekel oče.

»Ja?« sem vzkliknil. »Povej, kako ti je to uspelo.«

»Pridi z mano,« je rekel. »Pokazal ti bom, kaj sem naredil.«

»Tudi meni lahko pokažeš pozneje,« je rekla mati in izginila.

Šla sva skozi atelje, v katerem so bili še naslanjač in aparati. Luč je bila ugasnjena.

Kakor je umetna svetloba drugačna od dnevne svetlobe, tako je tema temnice drugačna od noči. Pravkar si se še sprehodil skozi svetel prostor, v katerega je z vseh strani prodirala svetloba, zdaj si pa v temnici in zunaj je dan. Kako temno je tukaj, si rečeš, morda tudi zato, da bi se v temi nekoliko opogumil. Kdo ve, kakšne misli bi se v takšnem zaprtem prostoru pojavile v temi, medtem ko se še vedno zavedaš, da je zunaj svetlo, luč, dan. Če se pa zvečer iz osvetljene sobe napotiš v drugo, v kateri vlada tema, potem je to spet nekaj drugega, in zvečer si nekdo drug. Ampak zdaj se lahko vsak trenutek vrneš iz teme v drugo, v svetlobo, če le želiš. Vendar ne, prostovoljno si to vzel nase in ostal. Zunaj je dan. Vstopil si in tvoje oči so zaslepljene od tolikšne teme. Odvija se v globoko v pigmentnih jedrih tvojih oči, boli, le trenutek, da zatisneš oči in čakaš, da se bo med čepkom in paličico znotraj zgodil drug dogovor. Oboje je v njej, tema in svetloba, globoko v mrežnici sta ti lastni in izbereš ju lahko iz istega vreca, odvisno od tega, kje se nahajaš, v svetlem ali v temi. Če jih v temni sobi spet odpreš, vidijo tvoje oči v kotu prostora žarečo točko, rdeča je. Sprva je nisi videl v tej temi, a zdaj jo vidiš. Razpeta sredi črnine visi in daje le moten, majhen sij. To ni luč, ki se sveti, temo dela le še globljo, vidnejšo, in s temo v svojih očeh jo primeš in jo nosiš naokrog v svojem telesu in v svojih rokah, kakor te ona nosi naokrog in te opominja, da bo Stvarnikova

beseda vsak trenutek izgovorjena. Tišina in tema in utripanje srca.

»Pridi sem,« reče oče, jaz pa v medlem mraku vidim, kako iz velike skodele s tekočino potegne temno ploščo, od katere kaplja nazaj v skodelo, in jo podrži proti rdeči lučki. Vidim tudi njegovo pojavo, z lahkim izrezom izločeno iz teme, tako da lahko pri pomivanju prepoznam njegove gibe. Po dolgem molku slišim njegov glas, zdi se mi globlji in polnejši. Vznemirljiv strah se dviguje v meni, vsakič ko sem tukaj sam z njim, ko sem sam na drug način, kot pa da z njim sedim v sobi z dnevno svetlobo. Kajti v temi se poraja dejanje vsakogar, lahko ga odneseš na svetlobo in spet v temo, porodi se v temi.

»To je pes,« rečem s pridruženim glasom.

»To je Hützi,« odgovori.

»In tukaj?« Pokaže mi novo ploščo.

»Bützi!« zakličem. Torej si ju vendarle fotografiral!«

»Vendar vsako posebej.«

»Nista se prenašali,« rečem. »In zdaj?«

»Obe bom dal na eno ploščo in potem iz tega naredil odtis. In na fotografiji sedita Bützi in Hützi mirno skupaj, kakor je običajno tudi doma. To je darilo za rojstni dan.«

Obe fotografski plošči ležita spet v veliki stekleni posodi. Pogledam ga, zdi se mi, da je v temi postalo svetleje. Razpoznam poteze njegovega mesnatega obraza, na katerem je nekaj zmagoslavnega. Ni več sence, spet je postal pojava.

Jaz pa rečem: »Pravzaprav sploh ni res, saj tukaj nista sedeli skupaj.« Hkrati pa sem začutil, da se v meni pojavlja občudovanje do njega, čeprav se zdi, da moje besede vsebujejo samo kritiko.

»Kaj je tole?« reče osuplo. »Temu se reče posnetek s trikom.«

»Vendar to ni res,« ponovim trdovratno. »To počneš in zdi se ti zabavno, vendar je pravzaprav le prevara!«

»Kje pa!« Nejevoljen je. »To je pač trik. Tega pač še ne razumeš.« V temnici je spet postalo temno. Rdečo lučko je ugasnil.

»Pridi!«

Čutim, da me je zagrabil za ramena, in opotekajoč se me potiska skozi temo, ob črno zagrnenih stenah, po zavitih hodnikih, na katere od zunaj padajo svetlobna zrnca prahu. Potem se črna zavesa umakne na stran, krogci svetlo drsijo po železnem drogu, midva pa stojiva prepuščena polni, svetli dnevni luči.

Čutim, da moram nekaj popraviti, in ga neodločno vprašam: »Smem biti zraven, ko boš to storil?«

Ne pogleda me, zre skozi veliko okno ateljeja na predvrt in zagrizeno reče: »Ne!«

»Potem pa naj se nas Bog usmili.« Te besede mojega očeta so še dolgo odmevale za mano. »Potem pa naj se nas Bog ...« Kdo je bil moški, ki je bil kriv, da smo potrebovali božjo milost, o kateri je moj oče drgetaje govoril?

Nekega dne sem očeta soočil s tem in ga brez okolišenja vprašal.

Povsem mirno se je tokrat odzval na moje vprašanje.

»B. je naš sovražnik,« je rekel in me zamišljeno pogledal.

»Naš sovražnik,« sem rekel nejeverno.

»Kaj si pa spet izmišljuješ!« je zaklicala mati iz sosednje sobe. Njen glas se je tresel.

»Vprašal me je, jaz pa sem mu odgovoril,« je zaklical nazaj.

»Ne pozabi, da je še otrok!«

»Vendar bo to razumel,« je rekel. »Morda dvomiš?«

Molčala je.

»Naš sovražnik?« sem nejeverno ponovil.

»Ja, tvoj, moj in prav tako sovražnik mnogih drugih!« Glasno se je smejal, mislil sem, da se smeji meni. Kotička njegovih ust sta bila povešena. Podcenjujoče me je pogledal.

»Zdaj je pa dovolj!« je spet zadonel glas iz sosednje sobe.

»Zakaj?«

»Ni ti treba odgovarjati na vsako vprašanje! Pojdi se igrat ven na cesto, otrok,« je še dodala.

Nepremično sem zrl vanj.

»Tudi moj?« sem vprašal. »Saj ga ne poznam, morda on pozna mene?«

»Zagotovo je tudi tvoj sovražnik. Bojim se, da ga bomo spoznali.«

»Zakaj pa?« sem še vprašal. »Kaj smo mu pa storili?«

»Mi smo ...« je odvrnil oče.

Tišina.

V sobo je vstopila mati.

Kaj je imel ta odgovor skupnega z mojim vprašanjem, mi takrat pravzaprav ni postalo jasno, pa naj sem potem slišal še tako globokoumne in premišljene razlage. Vse se mi je zdelo nekakšna blodnja.

Kako kaže z božjo milostjo, očeta nisem nikdar vprašal. Kajti v njegovih besedah sem zaznal bes in zagrenjenost, s katero si je prizadeval zmanjšati veliko nevarnost. Zaman. Toliko sem dojel že takrat, da je bil B. kot sovražnik mogočen in da bi mogel postati še mogočnejši, tako da bi se mu lahko uprl samo Bog s svojo milostjo. Vendar

nečesa nisem doumel. Tako kot nisem vedel, kdo je tisti, o katerem je moj oče govoril, da je naš sovražnik, prav tako nisem vedel, kdo je Bog, o katerega milosti je govoril moj oče. Nikogar od njiju nisem poznal. Vendar sta bila oba navzoča.

»Vendar še ni tako daleč,« je z blagim nasmehom pripomnil oče, da bi me pomiril, saj si je moj molk prav razlagal. Meni se je vendarle zdelo, da je s svojimi besedami hotel pomiriti bolj sebe kot pa mene.

To se je zgodilo, ko mi je bilo deset let, in od tega trenutka je za mojo mladostjo stala dvojna senca, ki so jo povzročile besede mojega očeta. Do kam se bo dvignila, takrat še nisem mogel slutiti. Občutil sem le tujost, ki je, ne da bi jo mogel z besedami natančneje opisati, iznenada stopila v moje življenje. Moja otroška sproščenost je bila načeta. Rahla razpoka, v kateri je z leti zazijala rana, ki se je globoko zarila v meso, ne da bi se zaprla.

II

Svoje zapiske sem prebral še enkrat in se zgrozil. Ne bi hotel biti osumljen, da sedim tu in si prizadevam napisati roman. Opravljal sem številne poklice in učiti sem se moral iz grenkih izkušenj, vendar nikdar nisem bil pisatelj.

Prav tako sem športni učitelj. Moje roke so primernejše za držanje kakšne žoge ali krogle kot pa za peresnik. Ob moji neizkušenosti, da bi izrazil svoje misli in občutke v splošnih in napačnih stavkih, se moje opazovanje združuje s preveliko nestrpnostjo, da bi lahko počakal, da nastane zaokrožena podoba. Podrobnost, ki ji je človek hitro kos, me mika, kratka proga šprinterja je moja proga.

Če sem se pa potem premagal in se oborožil s potrpljenjem, sem hitro opazil, da me noge nosijo tudi na daljše proge. Nikdar me ni sapa pustila na cedilu, da ne govorim o pravilnem srčnem utripu. Vendar sem zaradi dolgočasnosti obupal. Moji vzdržljivosti primanjkuje fantazije. Razen tega sovražim proceduro. Moj oče je bil fotograf. Roman ali pripoved sestoji, prav tako kot film, iz posameznih iz časovne enotnosti iztrganih fotografskih posnetkov, ki naj bi povezani zbujali vtis časovno neprekinjenega dogajanja, in to zares tudi zbujajo. Razumeti je mogoče mojo izjavo, da mi je dovolj vsakovrstnih trikov. Pomembni strokovnjaki, ki se imenujejo psihologi, trdijo, kot sem bral, da naš človeški duh potrebuje žonglerske spretnosti in da brez njih ne more zajeti